

wanneer precies dit was (124). In de tijd na 1864 leidt de produktie in de fabriek tot een meer verfijnde boekhouding. Het beeld dat gegeven wordt van de ontwikkeling in de kostprijsberekening blijft helaas vaag, zowel waar het gaat om de vaste kosten als de verbijzondering naar afdelingen (vgl. 156, 157). De wijze waarop wordt afgeschreven, heeft invloed op de winst en indien men teveel afschrijft, is er in feite sprake van een stuk interne financiering. Ik krijg geen beeld van de gestie hieromtrent en moet wel aannemen dat de zaken ook hierin in orde waren, maar zou daar graag iets van gezien hebben om het te plaatsen tegen de destijds algemeen bestaande comptabele noties. Uit het voorafgaande kan blijken dat Fischer ons een smaak heeft bijgebracht die naar meer doet vragen, hetgeen altijd een kenmerk vormt van een geslaagde studie.

Joh. de Vries

E. Willekens, *Hij leerde zijn volk lezen. Profiel van Hendrik Conscience 1812-1883* (Antwerpen: Esco-Stichting Hendrik Conscience vzw, 1982, 125 blz., ISBN 90 6415 051 6).

Dit werk is samengesteld door drie of vier auteurs, namelijk: de gouverneur van de provincie Antwerpen die het boek inleidt (5) en de schakel tussen Conscience en zijn provinciale broodheer van weleer (1837-1838) legt; A. Keersmaekers die een 'bezinning bij een noodzakelijke herdenking' (7-23) brengt, E. Willekens die het leeuwedeel van de tekst brengt — die uiteen valt in een groter stuk (25-99) over Conscience's leven 'een man van alle tijden', en een afsluitend deel 'hij leerde zijn volk lezen' gewijd aan Conscience's publiek en de waardering gezien door zijn vorige biografen en thans (101-115), en vermoedelijk nog een ongenoemde vierde die de onderschriften bij de illustraties schreef en soms in discordantie met de tekst raakt. Deze werkwijze brengt het risico van herhalingen met zich mee, waaraan het werk niet steeds is ontsnapt.

Waar de ruimte ontbreekt om uitvoerig op dit zeer goede werk over Conscience in te gaan, moge hier worden volstaan met de opmerking dat Willekens, de hoofdauteur niet in de val van verheerlijking of verguizing van Conscience is getrapt, maar dat hij met een vlotte pen, een waarderende en positieve ondertoon, gewapend met kritisch verstand en moderne nuchterheid, belezen in de literatuur van én over de romancier en politicus-flamingant, ons de hoofdtekken van leven, karakter en schriftuur aanbrengt. Hier is geen nieuw bronnenonderzoek of het opsporen van inedita aan te pas gekomen, het is geen aanwinst voor de filologie, maar het brengt ons — dat wil zeggen het hele Nederlands-lezende publiek — een zeer acceptabele figuur en een niet-opgeschroefd noch retorisch-gezwollen verhaal. Hij is niet blind voor de fouten en zwakheden (hem vooral in de twintigste eeuw, waaraan het historisch besef van de negentiende eeuw ontbreekt, aangewreven), voor de tekorten van de romancier, maar poogt ze historisch te plaatsen en te verklaren en als dusdanig heeft hij een zeer bruikbare synthese van leven en werk gebracht.

Zijn Conscience is een gevoelsmens, die niet op zoek was naar fouten in de structuur van de maatschappij maar die voor het publiek dat kón lezen — een zeer klein percentage van de bevolking —, óf dat kon worden vóórgelezen — een grotere fractie — en dat nog niet vervreemd was van zijn basis en opgeslorpt door de verfransing, dat wil zeggen de lagere middenklasse en de ontwikkelde handwerk-

lieden, ontspanning bracht, besef van nationale eigenwaarde en van een eigen Vlaamse geschiedenis (*De Leeuw van Vlaanderen, Jacob van Artevelde, De Kerels van Vlaanderen*), inzicht in het goede en het edele en het opvoedbare van karakters, kennis van kunst en wetenschappen, en dit alles in de nieuwe vorm van de roman. Een roman die het peil van kerkboeken, almanakjes en blauwboekjes pijlsnel te boven schoot, maar die niet bedoeld was om de maatschappij revolutionair omver te gooien: zowel het belang van de afzet en de oplage van het werk (voor drukker en uitgever) als zijn eigen belang (honorarium) pleitten daartegen. Daarenboven hoorde deze klasse attent te worden gemaakt op de uitkomst van armoede en ellende: de liefdadigheid, die voor deze middenklasse karakterbevestigend en veredelend werkte. De arme hoorde zich opgenomen te voelen in een gevoel van nationale solidariteit, en te weten dat hij met werklust en wilskracht kon opstijgen uit zijn stand. Dat wil zeggen dat Conscience, na een eerste Lamennaisiaanse opstandige tijd (tot na *De Leeuw*), vanaf 1841 een moralist en maatschappijbevestigend was geworden. Niet omdat hij de samenleving perfect ingericht vond, maar omdat hij dacht dat het voor zijn lezers beter was niet als opstandigen te beginnen aan een hopeloze strijd. Hij opteerde dus voor een brengen van geluk, een oefenen van de fantasie en een introduceren van de droom in het leven van zijn lezers. De geschiedenis van de literaire receptie is daar — tot dicht aan 1940 — om aan te tonen dat hij juist gemikt had. Zullen we hem zijn sociaal conformisme verwijten? Het normatieve kader waarbinnen zijn eigentijdse verhalen zich afspelen? Zijn hanteren van de roman als voertuig voor volksontwikkeling? Zijn pogingen om door historische, landelijke en stadsroman het betere ik en de gevoelsverrijking van zijn lezers te bevorderen? Zijn grote liefde voor het volk heeft hem ertoe gebracht te mikken op de levensvreugde voor het volk.

Ook al is hier en daar een miniem detail onjuist, een ontwikkeling al te summier of onchronologisch samengevat, toch is het onnodig hierbij stil te staan.

Naast een aantal andere Vlaamse Bewegers, maar met meer kennis van de psychologie en de noden van het gewone volk, begaafd met meer verteltalent en stijlgevoel, heeft hij vlotter en beter contacten kunnen leggen met zijn lezers, en heeft hij, lang voor het verplichte onderwijs en als een noodzakelijke stap daartoe, de weg vrijgemaakt. Hij heeft ons volk generaties lang kennis en schoonheidszin, nationaal en historisch besef bijgebracht, een taaimedium gecreëerd dat soepel en hanteerbaar was en als dusdanig het Nederlandse geestesmerk in ons land voor de ondergang bewaard.

A. Deprez

Th. Stevens, *Van der Capellen's koloniale ambitie op Java. Economisch beleid in een stagnerende conjunctuur 1816-1826* (Dissertatie Amsterdam 1982, Amsterdamse historische reeks V; Amsterdam: Historisch Seminarium, 1982, xii + 270 blz., f30,-).

Het grote belang van deze studie staat mijns inziens buiten kijf. Zorgvuldig en met groot vakmanschap heeft Stevens veel materiaal bijeengebracht, dat ons in staat stelt een nieuw beeld van het tijdvak 1816-1826 te vormen. Onmiskenbare vindingrijkheid en originaliteit liggen ten grondslag aan de wijze waarop Stevens de meest uiteenlopende statistische gegevens bijeenbrengt en de economische situatie uiteenzet.